

«ΛΑΪΚΟΣ» ΕΙΠΑΤΕ;

Νίκος Παναγιωτόπουλος (σε συνεργασία με την Αντωνία Κορρέ) Οι λαϊκές τάξεις και η κουλτούρα	4
Νίκος Παναγιωτόπουλος Πολιτισμικός εκδημοκρατισμός και η ιδεολογία του πολιτισμικού μεσολαβητή Στοιχεία από μια εργασία αξιολόγησης πολιτιστικής δράσης	64
Νίκος Παναγιωτόπουλος Homework: το ζήτημα της αλήθειας πάνω στην αλήθεια	85
Cédric Hugrée, Etienne Penissat & Alexis Spire Is there a European Working Class? <i>Social Domination and National Relegations in Europe</i>	96

Εκτός θεματικής

Franck Poupeau La lutte contre la sécheresse dans l'ouest étasunien <i>Éléments pour une sociologie du champ des politiques hydriques</i>	114
José Luis Moreno Pestaña Souci du corps et identité professionnelle <i>Enquête sur les « jeux esthétiques » au travail et les troubles alimentaires</i>	146
Δήμητρα Τζανάκη Δίωξη του τριβαδισμού, σοδομισμού, ομοφυλοφιλίας, λεσβιανισμού <i>Διαφορετικές εκδοχές της ψυχικής δίωξης ενάντια της ανθρώπινης ανυπακοής (1834-1951)</i>	168
Νίκος Παναγιωτόπουλος Για ένα Παρατηρητήριο του Εθνικού Πολιτισμικού Κεφαλαίου <i>Μια περίπτωση αντεπιστροφής των κερτημένων της επιστήμης</i>	186

Οι λαϊκές τάξεις και η κουλτούρα

«Λαϊκές τάξεις». Η έννοια των «λαϊκών τάξεων» είναι ακόμα επιστημονικά κατάλληλη; Μπορούμε να μιλάμε ακόμα για «τάξεις»; Τι είναι «λαϊκό»; Τι έχει μείνει απ' αυτήν την κουλτούρα αν δεχτούμε τον διευρυμένο βεμπεριανό ορισμό της ως τον τρόπο μιας ομάδας, μιας τάξης να σκεφτεί ως βιώσιμη την αντικειμενική συνθήκη μέσα στην οποία ζει; Φαντάζει άτοπο ή ανιστόρητο να μιλάμε πλέον για «λαϊκές τάξεις» και «λαϊκή κουλτούρα»; Μπορεί να υπάρξει «λαϊκή κουλτούρα», όχι με την στενή εθνολογική έννοια αλλά με την έννοια που της αποδίδουμε καθημερινά στις σημερινές διαιρεμένες σε δομικά ιεραρχημένες κοινωνικές ομάδες κοινωνίες; Η έννοια των λαϊκών τάξεων παραμένει ωφέλιμη για να κατανοήσουμε ένα σύνολο συγκεκριμένων κοινωνικών χώρων; Υπάρχει ακόμα αυτή η χωριστή, ιδιαίτερη σφαίρα των «λαϊκών τάξεων», για την οποία μιλάγε ο R. Hoggart¹, η οποία χαρακτηρίζεται από ένα κλείσιμο στον εαυτό της, από έναν αποκλεισμό των κυρίαρχων συμβολικών μορφών – αποκλεισμό ταυτόχρονα ως αδυναμία αλλά και ως θεληματική άρνηση πρόσβασης σ' αυτήν; Το άνοιγμα των «λαϊκών τάξεων» στον εξωτερικό κόσμο που προκλήθηκε από τη μαζικοποίηση του σχολικού συστήματος και την αύξηση της σχολικής φοίτησης, από το μετασχηματισμό των οικογενειακών σχέσεων και των πρακτικών κατανάλωσής τους που προκάλεσε η γενικευμένη διάχυση της «μαζικής κουλτούρας» δεν αποδυνάμωσαν αυτή την σφαίρα; Υπάρχει ακόμη αυτό το «εμείς και αυτοί»;

Η ασυγγένια² που τις πλήττει, ο κατακερματισμός τους³ και η γενικευμένη κρίση αναπαραγωγής⁴ τους μας οδηγούν στο συμπέρασμα πως μόνο η «αστική τάξη» είναι ικανή πια να υπάρξει ως «πραγματικότητα και ως παράσταση» για να μιλήσουμε με τους όρους του Schopenhauer; Οι διάφορες επιστημονικές τοποθετήσεις, όπως αυτή του H. Mendras, που αναφέρονται σε μια γενικευμένη «μεσοαστι-

κοποίηση» των κοινωνιών δεν ενισχύουν την άποψη περί μη λυσιτέλειας της έννοιας των «λαϊκών τάξεων»; Οι μεγάλες αλλαγές των όρων ύπαρξης της «εργατικής-λαϊκής τάξης» δεν ανέτρεψαν τις ταξικές διαφορές ανάμεσα στις «λαϊκές» και τις άλλες κοινωνικές ομάδες; Δεν παρατηρούμε ότι έχουν μειωθεί οι κοινωνικές αποστάσεις που χωρίζουν αυτές τις «λαϊκές» κοινωνικές κατηγορίες απ' τις άλλες κοινωνικές ομάδες; Αυτοί που υπερασπίζονται την άμβλυση των διαφορών αυτών δεν δέχονται πως υπάρχουν ακόμα εργάτες, αγρότες, μικροί βιοτέχνες, τεχνίτες, μικρέμποροι, εκτελεστικοί υπάλληλοι σε δημόσιες και ιδιωτικές επιχειρήσεις, περιθωριοποιημένοι νέοι κ.λπ. που χαρακτηρίζονται από έναν σχετικό οικονομικό καταναγκασμό, από έναν σχετικό αποκλεισμό από τις νόμιμες διαδικασίες απόκτησης, μεγέθυνσης και συντήρησης του οικονομικού, πολιτισμικού και κοινωνικού κεφαλαίου τους, που κατέχουν επαγγελματικές θέσεις οι οποίες δεν απολαμβάνουν υψηλό βαθμό κοινωνικής αναγνώρισης, και πως, αντιθέτως, χαρακτηρίζονται ως θέσεις κοινωνικά υποβαθμισμένες, υποτιμημένες και κυριαρχημένες, και, κατ' επέκταση, με χαμηλό δείκτη κοινωνικής ενσωμάτωσης;

Οι όποιες αλλαγές στο βιοτικό ύψος των «λαϊκών ομάδων» συμβαδίζουν με μεταβολές των σχέσεων κυριαρχίας μεταξύ κυρίαρχων και κυριαρχούμενων κοινωνικών ομάδων; Ποια μορφή παίρνουν αυτές οι αλλαγές στο επίπεδο των πολιτιστικών πρακτικών και παραστάσεων των «λαϊκών» αυτών ομάδων; Οι αλλαγές αυτές παρατηρούνται και στο εσωτερικό των «λαϊκών τάξεων»; Δεν παράγονται εσωτερικές διαιρέσεις στο εσωτερικό των «λαϊκών τάξεων», όπως, για παράδειγμα, η αποεργατικοποίηση των λαϊκών τάξεων και η αύξηση της κατηγορίας των υπαλλήλων, οι οποίες αποδιαιρώνουν την εσωτερική συνοχή τους; Καθώς στο πλαίσιο μιας γενιάς, οι συνθήκες ύπαρξης υπέστη-

1. R. Hoggart, *La culture du pauvre: études sur le style de vie des classes populaires en Angleterre* (μτφρ.: Fr. Garcias, J.-Cl. Garcias & J.-Cl. Passeron, παρουσία: J.-Cl. Passeron), Παρίσι: Minuit, 1970.

2. R. Castel, *Les métamorphoses de la question sociale: une chronique du salariat*, Παρίσι: Gallimard, 1995.

3. S. Beaud & M. Pialoux, *Retour sur la condition ouvrière: enquêtes aux usines Peugeot de Sochaux-Montbéliard*, Παρίσι: Fayard, 1999· D. Kergoat, *Les ouvrières*, Παρίσι: Le Sycomore, 1982.

4. G. Mauger, «Enquêter en milieu populaire», *Genèses*, 1991, σ. 125-143.

Πολιτισμικός εκδημοκρατισμός και η ιδεολογία του πολιτισμικού μεσολαβητή

Στοιχεία από μια εργασία αξιολόγησης πολιτιστικής δράσης¹

Η δράση *Φεστιβάλ Συνοικισμός 2018* –της οποίας η αποτελεσματικότητα του στόχου (που αναλύεται παρακάτω) ήταν σημαντική, καθώς, μέσα από τη θεματική, τη δομή και τη χωροταξική υλοποίησή της, συμπύκνωνε με έναν τρόπο τη λογική και έθετε τα κεντρικά ζητήματα του συνολικού έργου: «Ελευσίνα 2021: Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης (ΠΠΕ)»– αποσκοπεί να υλοποιήσει¹, δηλαδή, να συμβάλει καταλυτικά ώστε οι κοινωνικές ομάδες που συνθέτουν την κοινωνία της Ελευσίνας και την ευρύτερη περιοχή να χρησιμοποιήσουν σταδιακά, όλο και περισσότερο, τον πολιτισμό ως εργαλείο αναπαραγωγής της κοινωνικής τους θέσης, να επενδύσουν σε αυτόν για να διασφαλίσουν και να βελτιώσουν το μέλλον το δικό τους και των παιδιών τους.

Στόχος της δράσης αυτής είναι να έχει συστηματική αναπαραγωγή, άρα να κατανοηθούν οι σχέσεις μεταξύ Ελευσίνας ΠΠΕ 2021 και Συνοικισμού (σε όλες τις διαστάσεις του) προκειμένου να πληρωθούν οι συνθήκες αποτελεσματικής υλοποίησής του και να παραχθούν γόνιμα αποτελέσματα². Τέλος, η δράση αυτή, η οποία είχε ως αρχή υλοποίησης τη βασική ομάδα που έχει συγκροτηθεί για να υλοποιήσει το συνολικό έργο, αποτέλεσε μια πρώτη δοκιμασία συλλογικής συνεργασίας. Ότι ακολουθεί αποτελεί μια σύνθεση της επεξεργασίας μιας σειράς δεδομένων που συλλέξαμε και αφορά στη γενικότερη αποτίμηση του έργου, εστιάζοντας, ωστόσο, στο επίπεδο της υποδοχής του έργου από το κοινό.

Κατ' αρχάς, η προσέλευση του κοινού θα μπορούσε να πει κανείς γενικά πως δεν ήταν η αναμενόμενη (βλ. παρακάτω) παρόλο που υπήρξαν υπο-δράσεις που είχαν επιτυχία, όπως η μουσική βραδιά, το *Διαδρομές στις Ρίζες*, και το

Ε_ΦΥΓΑ, και ο καιρός δεν βοήθησε καθόλου για μια μεγαλύτερη και συνεχή προσέλευση θεατών εκτός Ελευσίνας, στους οποίους καταγράφηκαν κυρίως φίλοι και συγγενείς των παραγόντων των έργων.

Ο προβληματισμός και η αγωνία σε σχέση με την επιτυχία της δράσης και με το μέλλον της μεγιστοποίησης της αποτελεσματικότητας των μελλοντικών δράσεων δεν φαίνεται να κατανέμεται τυχαία. Όσο ανεβαίνουμε στην ιεραρχία του γενικού οργανισμού της Ελευσίνας 2021 ΠΠΕ τόσο ο βαθμός προβληματισμού και αγωνίας αυξάνει σε σχέση με τα μεσαία στελέχη του, γεγονός κοινωνιο-λογικό αν λάβει κανείς υπόψη τις αντίστοιχες θέσεις ευθύνης και υπολόγου που τους αντιστοιχούν.

Πράγματι, αν θέσουμε, προς στιγμήν, εκτός εξέτασης τόσο τις δυσλειτουργίες που έχουν παρατηρηθεί στο εσωτερικό της εκτελεστικής ομάδας κι έχουν να κάνουν με τη λογική των σχέσεων που τείνουν να διαμορφωθούν στο εσωτερικό της –καθώς δεν έχουμε ούτε την απαραίτητη απόσταση ούτε τα απαραίτητα στοιχεία για να θεμελιώσουμε εμπειρικά μια αυστηρή διαπίστωση ικανή να μας επιτρέψει να εξαγάγουμε ασφαλή συμπεράσματα– όσο και τα μεγάλα και σημαντικά γραφειοκρατικά προβλήματα που έχουν τεθεί στην καθημερινή πρακτική υλοποίησης των προγραμματισμένων δράσεων, όλα τείνουν να μας πείσουν πως τα μεσαία εκτελεστικά στελέχη, όπως όλοι οι φορείς «διαμεσολαβητικού πολιτιστικού επαγγέλματος», τείνουν να υιοθετήσουν μια ιδεολογία η οποία τους ωθεί να απολυτοποιούν τη διαμεσολάβηση που εφαρμόζουν και το όριο της αποτελεσματικότητάς της.

Μέσω της μεγιστοποίησης μιας αισιοδοξίας η οποία δημιουργεί το λόγο ύπαρξής τους, η ιδεολογία αυτή τείνει να

1. Βλ., αναλυτικά, στο Παράρτημα 2 τα επιμέρους έργα και δράσεις (και το περιεχόμενό τους) που συνθέτουν το φεστιβάλ.

2. Βλ. στο Παράρτημα 1 ένα απόσπασμα από το βασικό σχέδιο της πρότασης για το έργο «Ελευσίνα: ΠΠΕ'21».

Homework: το ζήτημα της αλήθειας πάνω στην αλήθεια

Είναι γνωστή η αντινομία μεταξύ διδασκαλίας και έρευνας, μεταξύ της συνθετότητας της έρευνας και της απλοποίησης που επιβάλλεται από τη λογική των μαθημάτων. Αντί να διδάσκονται οι αρχές και οι θεωρητικές κατασκευές των μοντέλων της, ένας από τους σπάνιους τρόπους να διδαχθεί η κοινωνιολογία είναι μέσω των πρακτικών ενεργοποιήσεων αυτών των κατασκευών¹. Το κείμενο που ακολουθεί επιχειρεί, ενδεικτικά, να παρουσιάσει μια παραδειγματική κατεύθυνση ουδετεροποίησης της επίδρασης ουδετεροποίησης που ασκεί αναπόφευκτα κάθε διδασκαλία της έρευνας από *lectores*: επιχειρείται, στο πλαίσιο των τεχνικών δυνατοτήτων ενός κειμένου, να δοθεί μια ιδέα για το πώς θα μπορούσε να είναι ένα κοινωνιολογικό σεμινάριο, πώς μπορούμε να κατασκευάσουμε ένα αντικείμενο και, κυρίως, να ενεργοποιήσουμε αυτή την κατασκευή, μέ-

σα σε πρακτικές ερευνητικές διεργασίες, να δείξουμε την ειδοποιό διαφορά του επιστημονικού επαγγέλματος, δηλαδή την τέχνη που αναγνωρίζει θεωρητικά προβλήματα στα πιο ενικά, στα πιο κοινότοπα γεγονότα, και να ενεργοποιεί, πραγματικά και πρακτικά, αυτή τη θεωρητική αρματοσωιά για να μετασχηματίσει το αντικείμενο όπως αυτό παραδίδεται στην αντίληψη σε πραγματικό επιστημονικό αντικείμενο. Έτσι, μέσα και μέσω της παράθεσης της αντιπαράθεσης μεταξύ Ακρίτα και Σεφερλή² σχετικά με την τέχνη, την κουλτούρα και τον ορισμό της νόμιμης αρχής ορισμού τους, θέτουμε σε ενδεικτική διαδικασία ερευνητικής άσκησης ορισμένα στοιχειώδη και γενικά θεωρητικά προβλήματα των οποίων τη συνέχιση της επεξεργασίας τους την υποστηρίζουμε με κατάλληλες βιβλιογραφικές παραπομπές.

Κατηγορίες και κοινωνικές θέσεις

Φύση

χαρακτήρας, κόσμος, υλικότητα, φθαρτό, πλάση, κτίση, βαρύς, χυδαίος, κυριαρχούμενος, εκφυλισμό, εκχυδαϊσμός, εξαχρείωση, προστύχημα, αλλοίωση, μαστάρδεμα, ψεύτισμα, εξευτελισμός, νοθευτής, ελάττωμα, κακοπλασία, αδυναμία, τρωτό, μειονέκτημα, αθλιότητα, ελεεινότητα, οικτρότητα, κακομοιριά, απορρίμματα, σαβούρα, μπάζα, απόβρασμα, απόρριψη, χονδροειδής, άκομπος, άξεστος, αγροίκος, βλάχος, κακοτεχνία, ανουσιότητα, ακαλαισθησία, αφιλοκαλία, κακογουστιά, ευγένεια, χονδρό, υπηρέτης, βαλές, αυλόδουλο, ιπποκόμος, δουλικό, παρία, παρακόρη

Κουλτούρα

κυρίαρχος, λεπτός, ελαφρύς, διακεκριμένος, καλλιέργεια, εκλέπτυνση, τελειοποίηση, μόρφωση, επιτάχυνση, καθαρό, αρετή, άνθος, αφρόκρεμα, εργοδότης, θεία δημιουργία, αιθέριο, εκλογή, ψυχικός, ιδανική υπόσταση, υπερούσιο, υπερφυσικό, πνευματικό, εσωτερικός κόσμος, ψυχικός κόσμος, ήθος, ποιοτικό, χάρισμα, χάρη, αστέρας, βασιλεύς, αριστεύς, κορυφή, κολοφών, εκλεκτό, λεπτότητα, εκλέπτυνση, έντιμος, ιππότης, μεγαλόψυχος, ψυχική ανωτερότητα, κοσμιότητα, κομψοπρέπεια, ευπρέπεια, ευκοσμία, εκλέπτυνση, αυθέντης, δεσπότης, παντοδύναμος, ηγεμόνας, οικοδεσπότης

... πρόταση για ένα κοινωνιολογικό σεμινάριο ...

1. Βλ. Ν. Παναγιωτόπουλος, «Σημειώσεις πάνω στην τέχνη της έρευνας», *Κοινωνικές Επιστήμες*, 8-9-10, 2017-8-9, σ. 293-296.

2. Ευχαριστίες οφείλονται στον Μ. Σεφερλή για την παραχώρηση της άδειας χρήσης των φωτογραφιών του.

Is There a European Working Class?

Social Domination and National Relegations in Europe

Introduction

Although the working class has not disappeared with the 2008 crisis in Europe, it seems that they have disappeared from the minds of European politicians and bureaucrats. The European Commission prefers the terms “poor” –those who earn less than 60% of median wage¹– or “excluded” – all those who lack the means to meet their needs. In technocratic discourse, Europe is summed up as an opposition between “insiders” and “outsiders”, with unemployment the main differentiating criterion used to measure inequality. By thus homogenizing the “bottom” of society, this approach conceals the relations of power and the social processes that are at the root of these subaltern positions. This binary perspective, dividing people into winners and losers under the new rules of the labour market, suggests that inequality can be reduced to differences between individual life paths. The concept of the working class² helps to break with this representation of the world in terms of singular viewpoints and mobilities, for it reminds us that subaltern positions are inherited and reproduced. The contrast between skilled workers, the proportion of whom is declining, and unskilled workers, on the rise owing to the expansion of the service sector, is accompanied by differences in class consciousness and in political and cultural participation.

Throughout Europe, the sense of belonging to the working class has diminished among manual workers and low-skilled white-collar workers, and been replaced by the

feeling of belonging to a vast middle class. The notion of class, articulated as the political and symbolic construction of a vision of the social world³, is thus far less central today than it was in the past. Nevertheless, class status remains a pertinent tool for reflecting on and describing inequalities and social boundaries on the international level⁴. How can we talk about a European working class? To what extent can similarity of social conditions outweigh the individual specificities of countries of residence?

Class relations are largely constructed in the context of nation-states, and in each country the outlines and intensity of these relations are shaped by the specific social and political history of the nation. In fact, until now there have been few studies of inequality that consider the issue in terms of class at the European level.

Arguing for an empirical sociology of working class in Europe means taking the opposite view from that disseminated by the European Commission, which remains anchored to a division along national boundaries. The Commission, via Eurostat (the statistical office of the European Union) supervises the publication of data provided by national statistical bodies (rate of growth, percentage of national debt, etc.), and publishes data on the operation of job markets (levels of employment and unemployment) that tend to underscore national differences. The depth of the 2008 financial and economic crisis put the issue of wealth differences between social groups back on the agenda⁵. But defining inequality solely in terms of income tends to conceal not only the political power relations be-

1. The median wage divides the total of wages into two equal sets: there are as many who earn more as there are who earn less.

2. In France, sociologists use the plural notion and refer to “working classes”. It underlines the common points of subordinate workers but

also their heterogeneity. Following the English term, we use here the singular.

3. P. Bourdieu, “The Social Space and the Genesis of Groups”, *Theory and Society*, 14(6), 1985, p. 723-744.

4. F. Devine, M. Savage, J. Scott & R. Cromp-

ton, *Rethinking Class. Culture, Identities and Lifestyle*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005.

5. T. Piketty, *Capital in the Twenty-first Century*, Harvard Press University, 2014.

La lutte contre la sécheresse dans l'ouest étasunien

Éléments pour une sociologie du champ des politiques hydriques

La notion de champ appliquée aux politiques environnementales

La question de la gestion de la rareté des ressources naturelles constitue l'une des dimensions principales de l'étude des modalités d'adaptation au changement climatique¹. Elle engage à la fois une analyse des conflits suscités par l'appropriation de ces ressources² et une analyse des stratégies politiques adoptées par les institutions concernées, à leurs différents niveaux d'action³. Pour ce faire, les sciences sociales disposent d'outils analytiques susceptibles de prendre en compte le caractère systémique des enjeux environnementaux et d'apporter aux approches existantes un cadre d'analyse intégrant les différents facteurs étudiés de façon généralement séparés: gestion des ressources, distribution des services en réseaux, fabrication de l'action publique, etc. Cet article propose de construire une approche des politiques hydriques à partir de la notion de champ, qui a déjà été mise en œuvre sur une grande variété de cas d'étude⁴.

La notion de champ peut être comprise et utilisée de plusieurs façons. Comme outil descriptif du monde social, elle s'inscrit dans une vision historique des transformations des sociétés différenciées contemporaines⁵, avec l'apparition d'un champ économique autonome⁶ et l'autonomisation progressive, à des rythmes propres, d'autres microcosmes de la vie sociale⁷, dont les champs culturels, littéraire, artistique, scientifique, juridique, etc.⁸. À ce titre, il est possible d'étudier de façon objective un champ environnemental désignant le système des agents et des institutions engagés dans le traitement des questions de contamination, de gestion des ressources naturelles, de développement durable etc.⁹. La notion de champ peut aussi être employée pour décrire les espaces organisationnels des entreprises et les stratégies d'action¹⁰. Mais la notion de champ peut surtout faire l'objet d'une utilisation plus exploratoire, comme modèle d'analyse impliquant deux contraintes épistémologiques au service de la construction de l'objet scientifique: d'une part, elle conduit à s'attacher à la dimension relationnelle de l'objet étudié, avec des

1. J. Delli Priscoli & A.T. Wolf, *Managing and Transforming Water Conflicts*, Cambridge/New York: Cambridge University Press, International Hydrology Series, 2009; J. Markard, R. Raven & B. Truffer, "Sustainability Transitions. An Emerging Field of Research and its Prospects", *Research Policy*, 4, 2012, p. 955-967; R.G. Varady, F. van Weert, S.B. Megdal, A. Gerlak, C.A. Iskandar & L. House-Peters, *Thematic Paper 5: Groundwater Policy and Governance*, Rome, Italy: GEFFAO Groundwater Governance Project A Global Framework for Country Action, 2013 (<http://www.groundwatergovernance.org/resources/thematic-papers/en/>).

2. B. Barraqué (ed.), *Urban Water Conflicts*, UNESCO IPH, CRC Press, 2011.

3. D. Lorrain, «Les institutions de second rang», *Entreprises et histoire*, 50(1), 2008, p. 6-18.

4. J.L. Martin, "What is field theory?", *American Journal of Sociology*, 109(1), 2003, p. 1-49; N.

Fligstein & D. Kluttz, "Varieties in Field Theory", in S. Abrutyn (ed.), *Handbook of Contemporary Sociological Theory*, Springer, 2016, ch.10; P. Bourdieu & L. Wacquant, *Réponses: pour une anthropologie réflexive*, Paris: Seuil, 1992.

5. C. Lemieux, «Le crépuscule des champs: limite d'un concept ou disparition d'une réalité historique?», M. De Fornel & A. Ogien, *Bourdieu, théoricien de la pratique*, Paris: EHESS, 2001.

6. K. Polanyi, *La Grande Transformation: aux origines politiques et économiques de notre temps*, Paris: Gallimard, 1983 [1944].

7. P. Bourdieu, *Sur l'Etat: cours au Collège de France (1989-1992)*, Paris: Raisons d'agir/Seuil, 2012.

8. P. Bourdieu (1977) «La production de la croyance [contribution à une économie des biens symboliques]», *Actes de la recherche en sciences sociales*, 13, 1977, p. 3-43; P. Bourdieu, «Le champ littéraire», *Actes de la recherche en*

sciences sociales, 89, 1991, p. 3-46; F. Lebaron, «La dénégarion du pouvoir: le champ des économistes français au milieu des années 1990», *Actes de la recherche en sciences sociales*, 119, 1997, p. 3-26; G. Sapiro, «La raison littéraire: le champ littéraire français sous l'Occupation (1940-1944)», *Actes de la recherche en sciences sociales*, 111-112, 1996, p. 3-35; J. Duval, «L'art du réalisme: le champ du cinéma français au début des années 2000», *Actes de la recherche en sciences sociales*, 161-162, 2006, p. 96-115.

9. Y. Dezalay, «De la défense de l'environnement au développement durable: l'émergence d'un champ d'expertise des politiques européennes», *Actes de la recherche en sciences sociales*, 166-167, 2007, p. 66-79.

10. N. Fligstein & D. McAdam, "Towards a General Theory of Strategic Action Fields", *Sociological Theory*, 29(1), 2011, p. 1-26.

Souci du corps et identité professionnelle

Enquête sur les «jeux esthétiques» au travail et les troubles alimentaires

Cet article explore le lien entre l'exigence de beauté professionnelle et les troubles alimentaires de deux catégories de travailleuses, des serveuses et des vendeuses dont l'activité met au contact quotidien d'une clientèle¹. L'enquête présentée ici consiste à montrer dans quelle mesure les exigences de qualification esthétique du marché du travail et de ces professions en particulier se retraduisent dans certains types de comportements alimentaires, qui seront étudiés à l'aide d'un indicateur spécifique, l'indice de masse corporelle (IMC). Cet indicateur suppose que la distribution du poids renvoie à des façons inégales de ressentir la pression sur la présentation de soi et de son corps. L'enquête présentée ici consiste à appliquer le cadre conceptuel des «jeux esthétiques» dans le domaine des activités professionnelles, en s'inspirant des travaux de Naomi Wolf et surtout de Michael Burawoy. Elle révèle dans quelle mesure la compétition entre travailleurs tend à diluer les conflits de classe pour conférer une forme d'attractivité aux activités professionnelles, qui deviennent un lieu d'expression de la créativité au sein des tentatives de distinction entre collègues, et contribuent à renforcer l'investissement dans un travail long et pénible. Le lien causal entre activités professionnelles et troubles alimentaires est ensuite étudié à travers les exigences corporelles intenses imposées par le travail.

Les jeux esthétiques dans le travail

Dans un essai influent, l'écrivaine Naomi Wolf a défini une

exigence de beauté professionnelle qui serait imposée à toutes les travailleuses. Dans les années 1960, explique-t-elle, de nombreuses femmes ont accédé à l'emploi et «il y a eu la promotion d'une image commerciale d'hôtesse, de modèle et de secrétaire exécutive»². Elle cite le cas d'une serveuse du Playboy Club de New-York qui, en 1971, avait été renvoyée parce qu'elle n'offrait pas une image en accord avec son emploi qui requérait, entre autres, un visage d'une beauté sans défaut, une silhouette et un style, ainsi que l'obligation de ne pas perdre avec l'âge l'image du Petit Lapin. La Cour d'appels avait pris position contre elle, donnant raison à l'employeur selon qui la limogée avait perdu les qualités requises. Le cas, sans doute, était extrême, mais il permettait à Wolf d'affirmer que «toutes les professions dans lesquelles les femmes gagnent du terrain sont rapidement re-classifiées, en ce qui les concerne, en profession d'exhibition»³, générant une exigence de beauté de plus en plus explicite. La tendance se serait confirmée quand, en 1983, Christine Craft, une présentatrice à la télévision, a été remerciée pour son faible pouvoir attractif, son âge et ses conflits avec les hommes. Les Nord-Américaines ont ainsi appris à se servir de leur beauté pour progresser dans les organisations, principalement dans les services. Toutes, explique Wolf, n'ont pas les revenus des actrices et autres professionnelles de l'exhibition, car la moitié des travailleuses reçoit des salaires modestes pour des travaux de bureau et de vente au détail. L'exigence de beauté leur impose un double effort par rapport à leurs collègues masculins, sans que cela leur rapporte d'importantes rémunérations⁴.

1. Cette recherche a été financée par la Junta de Andalucía (gouvernement régional d'Andalousie). Cet article est une version de celui publié dans J.L. Moreno Pestaña, «Souci du corps et identité professionnelle: enquête sur les

“jeux esthétiques” au travail et les troubles alimentaires», *Actes de la recherche en sciences sociales*, 208. 2015, p. 88-101. Une autre version de l'article apparaît dans mon livre *La cara oscura del capital erótico. Capitalización del cuerpo y*

trastornos alimentarios, Madrid: Akal, 2016.

2. N. Wolf, *El mito de la belleza*, Barcelona: Emecé Editores, 1991, p. 40.

3. *Ibid.*, p. 34.

4. Voir deux excellents états sur la question

Δίωξη του τριβαδισμού, σοδομισμού, ομοφυλοφιλίας, λεσβιανισμού

Διαφορετικές εκδοχές της ψυχικής δίωξης ενάντια της ανθρώπινης ανυπακοής (1834-1951)

Ο νόμος του 1834 καθόριζε ότι «ο ένοχος της παρά φύσιν ασελγείας, αν δεν επισύρη εις εαυτόν μεγαλύτεραν ποινήν κατά το αρ. 274 τιμωρείται με φυλάκισιν τουλάχιστον ενός έτους, και υποβάλλεται εις αστυνομικήν επιτήρησιν (π.ν. 35-37)»¹. Ο νόμος αυτός χρησιμοποιήθηκε θεωρητικά για τη δίωξη ενάντια στην ομοφυλοφιλία, από το 1834 έως το 1951 που θεωρητικά η ομοφυλοφιλία αποποινικοποιήθηκε, μιας και το άρθρο 347 του 1951 κατέληγε ότι πλέον δεν υπήρχε ποινική δίωξη ενάντια στην «παρά φύσιν ασελγεία» για τα άτομα άνω των 16 ετών υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις². Ταυτόχρονα, ακόμα και οι πιο εμβριθείς μελέτες γύρω από τη γυναικεία ομοφυλοφιλία παραπέμπουν τόσο στο νόμο του 1834 όσο και του 1951, καταλήγοντας ότι δεν συνιστούσε αντίστοιχο ποινικό αδίκημα σε περίπτωση ομοφυλόφιλης γυναικείας επαφής, και αυτό γιατί αυτή η πρακτική δεν θεωρούνταν επικίνδυνη για την πολιτική μέχρι το 1951³. Αν όμως δεχτούμε ότι ο νόμος του 1951 αναφέρεται αυστηρά στην αποποινικοποίηση της ανδρικής ομοφυλοφιλίας, τότε τι εννοεί ο εγκληματολόγος Κωνσταντίνος Γαρδίκας, όταν αναφέρεται στην αποποινικοποίηση του 1951⁴, και καταλήγει ότι οι ερωτικές πράξεις μεταξύ γυναικών μένουν πλέον ατιμώρητες («και μεταξύ γυναικών ασελγείς πράξεις [...] παραμένουσιν [με το νόμο του 1951] ατιμώρητοι»)⁵; Επίσης, αν το 1951 θεσπίζεται η αποποινι-

κοποίηση της ανδρικής ομοφυλοφιλίας, τότε κάτω από ποια λογική ερμηνεία το κράτος επεμβαίνει με εισβολές στα σπίτια, όπως απεικονίζει *Ο Καιάδας* του Λουκά Θεοδορακόπουλου το 1968; Το έργο αναφέρεται σε μια έφοδο της αστυνομίας σε ένα σπίτι που υποτίθεται βρίσκονταν ομοφυλόφιλοι. Μήπως, επομένως, μας περνά κάτι απαρατήρητο; Μήπως καλούμαστε να ανακαλύψουμε ένα παρελθόν πίσω από τις λέξεις; Μήπως πρέπει να ακούσουμε με μεγαλύτερη προσοχή τον Foucault, όταν αναφέρει ότι το 1871 δεν είναι η σοδομία αλλά η ανδρόγυνη/γύνανδρη ψυχή του σοδομιστή που διώκεται⁶;

Η δίωξη της ομοφυλοφιλίας άρχισε να συγκροτείται γύρω από μια «αθόρυβη» ποινικοποίηση της ανθρώπινης ανυπακοής, τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών, και θεμελιώνεται πίσω από λέξεις, όπως σοδομισμός, τριβαδισμός, παιδεραστία, σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, όπως αυτές εντοπίζονται στα ιατροδικαστικά εγχειρίδια της εποχής. Η ρατσιστική/σεξιστική/ταξική δίωξη διαπερνά την κοινωνία, αποβλέποντας και μετά το 1951 στη διαρκή κάθαρση της φυλής από την «κατώτερη ανήθικη άλλη». Στο σημείο αυτό, πρέπει να τονίσουμε ότι δεν αναφερόμαστε στην Ιατροδικαστική και στον ειδικό της Ιατροδικαστικής, όπως συχνά διατυπώνεται ακόμη και σε πρόσφατες μελέτες, ως την επιστήμη που προσφέρει μια υποτιθέμενη

1. Γ. Ανδρέοπουλος, *Επιτομή Ιατροδικαστικής*, εν Ερμούπολει: εκ του Τυπογραφείου Γ. Μελιστάγους Μακεδόνος, 1846, σ. 61.

2. Α. Ψαρούδα-Μπενάκη, *Ποινικά Χρονικά: σύνοψις της Ποινικής Νομολογίας 1951-1962*, Αθήνα: 1965, σ. 155.

3. V. Kantsa, *Daughters Who Do Not Speak, Mothers Who Do Not Listen. Erotic Relationships*

Among Women in Contemporary Greece, Λονδίνο: London School of Economic and Political Science, 2001 [διδακτορική διατριβή].

4. «Γκέι δεοντολογία: οι ιδιαιτερότητες του ελληνικού τύπου», *Ιός της Ελευθεροτυπίας*, 2000 (διαθέσιμο στον ιστότοπο: <http://www.iospress.gr/ios2000/ios20000312a.htm>).

5. Κ. Γαρδίκας, «Εγκλήματα κατά των ηθών»,

Ποινικά Χρονικά, 1952, σ. 49.

6. Ο Foucault ακριβώς αυτό περιγράφει, όταν τονίζει ότι στη νεωτερικότητα δεν τίθεται το ζήτημα του σοδομισμού ως πράξη, αλλά τίθεται ο πυρήνας του ατόμου ως υποκινητής τέτοιων πράξεων. Βλ. Μ. Foucault, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας*. 1. *Η δίψα της γνώσης* (μτφρ.: Γ. Ροζάκη), Αθήνα: Κέδρος, 1978, σ. 43.

Για ένα Παρατηρητήριο του Εθνικού Πολιτισμικού Κεφαλαίου

Μια περίπτωση αντεπιστροφής των κεκτημένων της επιστήμης¹

«Πολιτισμός: εθνικό κεφάλαιο», «κάθε πολιτισμός είναι ένα κεφάλαιο», έλεγε ο Valéry αναφερόμενος στην «πνευματική οικονομία», «πολιτισμός: βαριά βιομηχανία», «χρηματιστήριο της τέχνης [...], των λογοτεχνικών αξιών», «ο πλούτος μας είναι ο πολιτισμός μας»:... οι παραπάνω αναφορές πολλαπλασιάζονται συνεχώς και στη σημερινή ψηφιακή εποχή όπου ο πολιτισμός αποτελεί θεμελιώδη αναπτυξιακό τομέα κάθε χώρας. Ωστόσο, οι κυρίαρχοι τρόποι να σκέφτεται και να μελετά κανείς τον πολιτισμό (και τις ατομικές και συλλογικές άτυπες και θεσμικές επενδύσεις σ' αυτόν) τείνουν να εμφορούνται όλο και περισσότερο από τις αρχές της κυρίαρχης, σήμερα, οικονομικής επιστήμης – μιας οικονομικής επιστήμης η οποία, στηριζόμενη σε μια ορισμένη φιλοσοφία της δράσης (τον μεθοδολογικό ατομικισμό), όχι μόνο εννοεί να αναγνωρίζει αποκλειστικά και μόνο τις συνειδητές και υπολογιστικές δράσεις μεμονωμένων φορέων και τις οποίες τείνει να τις συρρικνώσει σε απλά συμπλήματα από μεμονωμένες ατομικές δράσεις αλλά και να απομονώνει ή ενίοτε να αποκλείει από το πεδίο παρατήρησής της τόσες και τόσες συμπεριφορές και πρακτικές της παραγωγής και της χρήσης του πολιτισμού ως ανορθολογικές, ενώ μπορούν να περιγραφούν ως εγγενώς οικονομικές στο μέτρο που στοχεύουν στη μεγιστοποίηση της αποδοτικότητας ή στη διατήρηση διαφόρων κοινωνικών συμβόλων οικονομικής και κοινωνικής αξίας. Σε κάθε περίπτωση, ο πολιτισμός χρησιμοποιείται ολοένα και περισσότερο διεθνώς για την προβολή, την προώθηση και την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας του εθνικού πλούτου κάθε χώρας. Σε αυτό το πλαίσιο, ο χώρος του πολιτισμού δεν έχει ακόμα και οφείλει να αποκτήσει τη γλώσσα της ειδικής

οικονομίας του τρόπου (ανα)παραγωγής του, του τρόπου λειτουργίας και ανάπτυξής του, δηλαδή, μια κοινή γλώσσα –και, κατά συνέπεια, τη «γραμματική» και τα εργαλεία της– που θα επιτρέψει την ορθολογική επικοινωνία μεταξύ παραγωγών, χρηστών, καταναλωτών, διαχειριστών και διοικητικών ιθυνόντων του πολιτισμού, και, κατ' επέκταση, την κοινωνική αναβάθμιση του χώρου του πολιτισμού στην ιεραρχία των εθνικών θεμάτων τόσο της κυβερνητικής ατζέντας όσο και του δημόσιου διαλόγου.

Σε αυτή την προοπτική, ένα νέο πολιτικο-επιστημονικό εργαλείο, το *Παρατηρητήριο του Εθνικού Πολιτισμικού Κεφαλαίου* (ΠΕΠΚ), το οποίο θα συνέδεε τις δύο λογικές που δομούν τον τρόπο λειτουργίας του πολιτισμικού χώρου (την αμιγώς οικονομική με τη συμβολική), θα μπορούσε να αποτελέσει ένα μόνιμο εθνικό θεσμικό κλιμάκιο με στόχο τη συνεχή καταγραφή της κατάστασης και της εξέλιξης της ειδικής οικονομίας του πολιτισμού και της δημιουργικότητας σε εθνικό, τοπικό και κλαδικό επίπεδο. Το επιστημονικά θεμελιωμένο υλικό που θα παράγει το ΠΕΠΚ θα μπορούσε να επιτρέψει το σχεδιασμό ορθολογικών και αποτελεσματικών πολιτιστικών πολιτικών στη χώρα, οι οποίες:

- θα ωθούν τον πολιτισμικό και δημιουργικό τομέα σε τροχιά αειφόρου ανάπτυξης σε εθνικό και διεθνές επίπεδο,
- θα επαυξάνουν τη συνεισφορά τους στην ελληνική οικονομία και κοινωνία,
- θα δημιουργούν τα μέτρα και τις διαδικασίες για την αντιμετώπιση χρόνιων προβλημάτων στο πολιτισμικό πεδίο, όπως είναι, λ.χ., η επισφαλής εργασία, η έλλειψη υποδομών και δικτυώσεων, κριτηρίων αποτίμησης των

1. Διευκρινίζεται ότι το ύφος και η μορφή παρουσίασης του κειμένου αντανάκλα τη στόχευσή του.